
Supersoniske passasjerfly, Ødipus-fellen og snuvegring

ESSAY

JOHN-PEDER ESCOBAR KVITTING

jpkvitting@gmail.com

John-Peder Escobar Kvitting er ph.d., spesialist i thoraxkirurgi og overlege ved Thoraxkirurgisk avdeling ved Oslo universitetssykehus, Rikshospitalet, og førsteamanuensis ved Institutt for klinisk medisin ved Universitetet i Oslo.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

PAAL H.H. LINDENSKOV

Paal H.H. Lindenskov er dr.med., spesialist i barnemedisin og anesthesiologi og overlege ved Akutt klinikken ved Oslo universitetssykehus, Rikshospitalet.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

KALLE MOENE

Kalle Moene er dr. philos, professor emeritus ved Økonomisk institutt ved Universitetet i Oslo.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Hvorfor er det så vanskelig å revurdere en beslutning? I det minste burde fjellvante nordmenn erindre: «Vend i tide, det er ingen skam å snu!» Både økonomifaglige, psykologiske, historiske og evolusjonsbiologiske aspekter bidrar til å forklare det vi kaller snuvegring overfor en fattet beslutning.

Flyspottere ser Concorde-flyet ta av for siste gang fra Paris lufthavn, Charles de Gaulle 30. mai 2003. Illustrasjonsfoto: Christine Grunnet / NTB

Historisk finnes det flere eksempler på omfattende prosjekter som har endt i en blindgate man kunne ha unngått. I økonomifaglig litteratur omtales fenomenet som senket kostnad-fellen (på engelsk: «the sunk cost fallacy») (1). Uttrykket beskriver atferd kjennetegnet ved manglende vilje til å reversere tapsprosjekter på grunn av den forpliktelsen man føler overfor forutgående investering. Handlingsmønsteret blir irrasjonelt fordi fakta taler imot å opprettholde prosjektet. Et velkjent eksempel var utviklingen av det supersoniske passasjerflyet Concorde.

Flytypen, som gjorde sin første transatlantiske flyvning 26. september 1973, var resultatet av et elleve år langt prestisjefylt samarbeid mellom Frankrike og Storbritannia. Flyet var en teknisk utfordring på episk nivå, og det ble derfor meget kostbart. Allerede tidlig i prosjekteringen ble det åpenbart at flyet aldri kom til å bli økonomisk lønnsomt, men partene i prosjektet fortsatte like fullt å investere enorme beløp – fritt omskrevet til «the Concorde fallacy» (2).

Helseplattformen og Ullevål

Psykologiske studier har vist at jo større den initiale investeringen er i et prosjekt, desto mer er man villig til å fortsette å investere i prosjektet uavhengig av utfall (3). Selv i academia, hvor man ut fra falsifikasjonsprinsippet og idealet om å utfordre nullhypotesen, skulle forvente en offensiv holdning til kursendring når observasjoner og data tilsier det, erfarer man til tider det motsatte. Som formulert av Max Planck (1858–1947), grunnleggeren av kvantefysikken: «Vitenskapen går framover en begravelse om gangen.» Med andre ord blinder vår irrasjonalitet for ny kunnskap.

«Psykologiske studier har vist at jo større den initiale investeringen er i et prosjekt, desto mer er man villig til å fortsette å investere i prosjektet uavhengig av utfall»

Innenfor sykehusdrift kan man gjenkjenne de samme mekanismene. Hvorvidt Helseplattformen og innføringen av ny IT-teknologi i Helse Midt-Norge er en feilinvestering, er vanskelig å vite sikkert, men per dags datum er regningen for IT-systemet på over 5 milliarder (initialt hadde plattformen et budsjett på 3,7 milliarder) (4). I Finland, der IT-systemet har fått navnet Apotti, har prosjektet så langt kostet 8 milliarder uten at løsningen er tatt i bruk (5).

«Gjennomføringen av Gaustad-prosjektet virker så prestisjebefengt å få tvunget gjennom at lokaldemokratiet i Oslo kommune har blitt satt til side»

Den kontroversielle beslutningen om salg av Ullevål-tomten for å delfinansiere et nytt sykehus på Gaustad, kan bli et annet tapsprosjekt. Det vil rasere det eksisterende Rikshospitalet, og Gaustad-prosjektet har av en av forfatterne av dette essayet også blitt karakterisert som en blindgate (6). Gjennomføringen av prosjektet virker så prestisjebefengt å få tvunget gjennom at lokaldemokratiet i Oslo kommune har blitt satt til side (7). Protester fra de ansattes representanter gjennom hele forprosjekteringen har blitt neglisjert. Leder av byutviklingsutvalget i Oslo kommune, Haakon Riekeles, (bekreftet i personlig meddelelse) uttalte på et debattmøte i regi av Frogner Venstre arrangert av en av forfatterne (Paal H.H. Lindenskov) i juni 2022 at byggesaksprosessen er så dårlig forberedt at den aldri ville ha blitt godkjent i Oslo kommune. Riekeles

tilføyde at prosjekter i offentlig regi av dette omfang erfaringsmessig blir to til tre ganger dyrere enn prosjektert, i dette tilfellet med en kostnadsramme på inntil 150 milliarder kroner.

Evolusjonære forklaringer

Finnes det en fylogenetisk forklaring på denne mekanismen hvor vi i vår skrøpelighet forblindes og ikke ser skriften på veggen? Bladveps-larvegraver (*Ammophila campestris*), som tilhører en familie av solitære veps, kan tjene som eksempel. Vepsene bygger reder i form av tunneler gravd ut i sand eller jord hvor vepsen plasserer sine larver systematisk etter størrelse (aldersavhengig). Larvene fores med insekter lammet med et stikk fra vepsens giftbrodd, og disse fordeles proporsjonalt slik at de større larvene får en større del av byttet. Gerard Baerends epokegjørende studier på gravevepser demonstrerte en biologisk variant av «Concorde-fellen» (8, 9). Mens gravevepsen var ute på insektsjakt, byttet Baerends om på plasseringen av larvene. Når gravevepsen returnerte med bytte til redene, fordelte den antall insekter etter den initiale vurderingen av størrelsen på larvene, uten å ta hensyn til at larvene nå var byttet om innbyrdes. Avgjørelsen om fordeling av insekter var allerede tatt, og den ble ikke endret selv om larvene var byttet om.

Rikshospitalet, 2017. Foto: Torstein Bøe / NTB

Er vi mennesker (les beslutningstakere) også bundet av slike primære antakelser, som vi ikke klarer å korrigere til tross for ny informasjon om at forholdene har endret seg? Evolusjonsmessig virker det tilforlatelig å vegre seg for å gjøre om sin beslutning ettersom det krever så vel tid som energi. Til overmål kan like fullt mangel på både endringsvilje og reevaluering av en beslutning ved nye data svekke utkommet og i verste fall ende i et utføre. Fenomenet opptrer også i den medisinske verden. Eksempelvis kan en tentativ diagnose virke direkte villedende, bli et skotom for en tilleggsdiagnose, og noen ganger forsinke en nødvendig rediagnostisering (10). Andre klassiske

eksempler vi erfarer, kan være kirurger som nekter å innse at det blør i en karanastomose eller lekker i en tarmanastomose, eller en anestesilog som ikke aksepterer suboptimal effekt av en nerveblokkade. Eller enda verre: en anestesilog som utviser en forsinket respons på feilintubasjon i øsofagus fremfor trakea, til tross for manglende deteksjon av endetidal karbondioksid i utåndingsluft.

Ødipus-fellen

Kong Ødipus endte opp med å gifte seg med sin mor og drepe sin far uten at han selv kunne klandres for dette ettersom han var ukjent med deres respektive identiteter. Tragedien endte med at moren tok sitt eget liv og at Ødipus blindet seg selv i ren fortvilelse (11). Selv om han var uskyldig, ble byrden ved å ha fått innsikt utålelig for en dødelig. I dette ligger Ødipus-fellen. Hvis du først skal feile, er det bedre å være uvitende om det som kunne ha forhindret deg (12).

«Hvis du først skal feile, er det bedre å være uvitende om det som kunne ha forhindret deg»

Det finnes flere eksempler i moderne tid på hvordan mennesker som har begått grove feil, hardnakket forsvarer sine handlinger til tross for omfattende fellende bevis. Dette er et eksempel på hva som kalles bekreftelsesfellen (13). I rent selvbedrag tolkes informasjon til vår egen fordel for den beslutningen som er truffet. Sentrale beslutningstakere kan fort havne i bekreftelsesfellen og konservere egen feilaktig beslutning i blindsonen for et bedre alternativ. Det besynderlige med bekreftelsesfellen er at irreversibiliteten ofte er proporsjonal til den egeninnsats som ble lagt til grunn ved den primære beslutningen (13). Den kognitive dissonansen som oppstår i en slik situasjon, kan ytterligere konsolidere vårt selvbedrag (14).

Vår aversjon mot å gi opp

Langrensløperen Petter Northug har karakterisert nummer to i en konkurranse som den første taperen. Vår kultur dyrker mennesker som ikke gir opp og som til sist lykkes med sine bestrebelser. Det har blitt skrevet utallige bøker der man hyller mennesker som har lykkes på tross av motstand. På den annen side eksisterer det mange publikasjoner som konkluderer med at vi snarere burde dyrke evnen til å gi opp ettersom det å gi opp et tapsprosjekt vil være en gevinst både for oss som individer og for samfunnet som helhet (15). Annie Duke, en av de mestvinnende kvinnelige pokerspillere gjennom tidene, har skrevet om gevinsten av å gi seg («quitting») (16). Ifølge henne er den viktigste forskjellen mellom en amatør og en profesjonell pokerspiller at den profesjonelle kaster kortene oftere og tidligere enn amatører. Selv om man har investert i de kortene man har tilegnet seg, bør en nøktern analyse som

indikerer at gevinsten ikke er verdt innsatsen, trumfe videre spill. Man unngår derved senket kostnad-fellen. Økonomifaglig litteratur peker på gevinsten av å gi seg i tide og heller ta tapet for å unngå enda større tap (16).

«Mange sentrale aktører har investert tungt av både penger og politisk prestisje i at disse prosjektene skal gjennomføres til tross for at kjennskap til økende kostnader burde ha ledet til reverserte beslutninger»

De senere årene har man sett store prosjekter og en rekke reformer av ulike slag, hvorav flere etter vårt syn kan tolkes som tilfeller av senket kostnad-fellen. Mange sentrale aktører har investert tungt av både penger og politisk prestisje i at disse prosjektene skal gjennomføres til tross for at kjennskap til økende kostnader burde ha ledet til reverserte beslutninger. Hvorvidt disse prosjektene er samfunnsøkonomisk lønnsomme eller ikke, kan vi som forfattere ikke bedømme fullt ut, men det er spennende å fundere over hvorvidt kunnskap om snuvegring under utviklingen av et superfly, husøkonomien til en veps og den tragiske skjebnen til en gresk legende kunne ha påvirket beslutningene.

REFERENCES

1. Roth S, Robbert T, Straus L. On the sunk-cost effect in economic decision-making: a meta-analytic review. *Bus Res* 2015; 8: 99–138. [CrossRef]
2. Arkes HR, Ayton P. The sunk cost and Concorde effects: Are humans less rational than lower animals. *Psychol Bull* 1999; 125: 591–600.
3. Arkes HR, Blumer C. The psychology of sunk cost. *Organ Behav Hum Decis Process* 1985; 35: 124–40. [CrossRef]
4. Ekroll HC. Skulle koste 3,7 milliarder. Regningen bikker 4 milliarder før systemet er 30 prosent innført. *Aftenposten* 16.5.2023. <https://www.aftenposten.no/norge/i/XbpOVx/skulle-koste-37-milliarder-regningen-bikker-4-milliarder-foer-systemet-er-30-prosent-innfoert> Lest 23.1.2024.
5. Engstrøm M. Helseplattformen – en IT-skandale i Midt-Norge. *Tidsskr Nor Legeforen* 2023; 143. doi: 10.4045/tidsskr.23.0016. [PubMed][CrossRef]
6. Lindenskov PHH. Babels tårn på Gaustad. *Tidsskr Nor Legeforen* 2021; 141. doi: 10.4045/tidsskr.21.0763. [PubMed][CrossRef]
7. Berner AA, Borg SE, Bratlid D et al. Regjeringen overkjører Oslos lokaldemokrati. *Dagbladet* 18.1.2023. <https://www.dagbladet.no/meninger/regjeringen-overkjoerer-oslos-lokaldemokrati/78282933> Lest 22.1.2024.
8. Dawkins R, Brockmann HJ. Do digger wasps commit the Concorde fallacy? *Anim Behav* 1980; 28: 892–6. [CrossRef]

9. Baerends GP. Fortpflanzungsverhalten und Orientierung der Grabwepse *Ammophila campestris*. Tijdschr Entomol 1941; 84: 68–275.
10. Meyer AND, Payne VL, Meeks DW et al. Physicians' diagnostic accuracy, confidence, and resource requests: a vignette study. JAMA Intern Med 2013; 173: 1952–8. [PubMed][CrossRef]
11. Sofokles. Kong Oidipus. Oslo: Gyldendal, 1999.
12. McArdle M. What the world can learn from a lobotomy surgeon's horrible mistake. The Washington Post 14.2.2023.
<https://www.washingtonpost.com/opinions/2023/02/14/walter-freeman-lobotomy-regret/> Lest 23.1.2024.
13. Nickerson RS. Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. Rev Gen Psychol 1998; 2: 175–220. [CrossRef]
14. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford: Stanford University Press, 1957.
15. Lucas GM, Gratch J, Cheng L et al. When the going gets tough: Grits predicts costly perseverance. J Res Pers 2015; 59: 15–22. [CrossRef]
16. Duke A. Quit. The Power of Knowing When to Walk Away. London: Penguin Random House, 2022.

Publisert: 18. mars 2024. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.24.0021
Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 2. juli 2026.